

ЗАСЛАВСЬКА

Ольга Ігорівна

olykin@ukr.net

аспірант кафедри
банківського менедж-
менту та обліку Тер-
нопільського націона-
льного економічного
університету

УДК 336.7

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ БАНКІВСЬКИХ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

RISK MANAGEMENT OF BANKS' CREDIT AND INVESTMENT PROJECTS

Стаття присвячена дослідженню методів реагування на банківські ризики. Обґрунтована необхідність створення та реалізації системи ризик-менеджменту у банківських установах. Виявлено основні проблеми організації та впровадження процесу управління ризиками у банках України.

Статья посвящена исследованию методов реагирования на банковские риски. Обоснована необходимость создания и реализации системы риск-менеджмента в банковских учреждениях. Выявлены основные проблемы организации и внедрения процесса управления рисками в банках Украины.

The article is dedicated to research of methods of responding to bank risks. There is substantiated the necessity of creating and implementing risk management systems in banks. There are identified the main problems of the organization and implementation of risk management in banks in Ukraine.

Ключові слова: банк, банківські ризики, кредитно-інвестиційні ризики, ризик-менеджмент, кредитно-інвестиційний проект

Ключевые слова: банк, банковские риски, кредитно-инвестиционные риски, риск-менеджмент, кредитно-инвестиционный проект

Keywords: bank, bank risks, credit and investment risks, risk management, credit and investment project

ВСТУП

Динамічна зміна кон'юнктури фінансових ринків, зростаюча конкуренція та диверсифікація діяльності комерційних банків вимагають постійного оновлення методів управління банківським бізнесом та пов'язаних із ним ризиків. Якість банківського менеджменту і, насамперед, рівень управління ризиками є ключовими факторами, що визначають конкурентоспроможність та фінансову стійкість як окремих банків, так і ефективність та стабільність розвитку банківського сектору загалом.

Питання банківського ризик-менеджменту неодноразово піднімалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких І. Бланк, Н. Валенцева, В. Вітлінський, О. Дзюблюк, Ж. Довгань, А. Єпіфанов, Є. Коротков, О. Лаврушин, Б. Луців, Г. Марковіц, Ф. Найт, Л. Примостка, К. Редхед, Дж. Сінкі, С. Хьюс та інші. Проте, практика показує, що існує ще чимало проблем у сфері управління ризиками банківської діяльності, адже вона представляє собою складний процес, реалізацію якого пов'язано з багатоаспектністю, взаємозалежністю та складністю формалізації банківських ризиків.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є дослідження теоретичних засад і практичних аспектів організації управління банківськими ризиками та розробка рекомендацій щодо удосконалення системи ризик-менеджменту кредитно-інвестиційних проектів комерційних банків.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою дослідження є діалектичний та системний підходи наукового пізнання. При дослідженні загальних тенденцій, закономірностей та особливостей банківського ризик-менеджменту застосовано методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу. Аналіз проблем та особливостей управління ризиками в українських банках здійснено з використанням системно-структурного методу та прийомів групування і класифікації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Ефективність кредитно-інвестиційної діяльності банків значною мірою залежить від рівня організації ризик-менеджменту, який передбачає аналіз і оцінку всіх видів ризику для кожного з об'єктів вкладення коштів. Зважаючи на те, що спеціалізація, структура та умови діяльності банків є різними, не існує єдиної системи управління ризиками, прийнятної для всіх банків. Користуючись законодавчими нормативними документами та рекомендаціями, кожна банківська установа розробляє свою власну систему управління ризиками, відповідно до своїх потреб і обставин. Варто зазначити, що в останні роки вітчизняні банки почали приділяти більше уваги питанням ризик-менеджменту. Активізацію у сфері управління ризиками спричинило зниження кредитоспроможності позичальників, збільшення рівня проблемної заборгованості, подорожчання пасивів, зниження маржі по багатьох операціях тощо.

Так, якщо раніше на деякі категорії ризиків практично не звертали уваги, адже їх повністю перекривав прибуток, то наразі аналіз ризиків та їхня оцінка є необхідною умовою прийняття інвестиційних рішень.

Незважаючи на деякі позитивні зрушення у сфері управління ризиками у вітчизняних банках, ще залишається ряд проблем, які, на нашу думку, суттєво впливають на ефективність управління банківською діяльністю загалом. По-перше, управління ризиками найчастіше зводиться до виконання формальних вимог НБУ. Сюди варто віднести дотримання обов'язкових економічних нормативів, виконання вимог нормативно-правових актів, формальне існування внутрішніх документів, положень і регламентів щодо ризик-менеджменту, які найчастіше слугують виключно для пред'явлення під час перевірок регулюючих та контролюючих органів. Слід також зазначити, що у більшості випадків внутрішні документи копіюються з документів інших банків або дослівно повторюють нормативні положення.

По-друге, існує нестача кваліфікованих банківських ризик-менеджерів. Потреба в таких спеціалістах особливо зросла після фінансової кризи 2008—2009 рр. Якщо у нефінансових установах функції ризик-менеджера може виконувати керівництво, то у банках наявність штату працівників для управління ризиками є обов'язковою. Проте, експертів такого профілю з досвідом розробки та реалізації ризик-менеджменту сьогодні вкрай мало. До того ж, ризик-менеджери є однією з найдорожчих категорій банківських службовців.

По-третє, відсутнє спеціалізоване програмне забезпечення системи управління ризиками у банках. Варто зазначити, що сьогодні на ринку є достатня кількість західних і вітчизняних розробок у даній сфері, проте, їхня вартість та витрати на впровадження є вкрай високими. Крім того, зрештою, виникає потреба у фахівцях для роботи з такими програмами. За таких умов, виникає парадоксальне питання: що дешевше — впровадження програмного забезпечення ризик-менеджменту чи прийняття самих ризиків.

По-четверте, відсутня інтегрована система управління ризиками. Ця проблема характерна для невеликих банків. На сьогодні в Україні 80 % банків за розмірами активів є середніми та малими. У таких банках управління кредитними ризиками найчастіше здійснюється в рамках роботи кредитного департаменту, а не підрозділу ризик-менеджменту. Тому, типовою є ситуація, коли підрозділ ризик-менеджменту реально не контролює кредитні ризики, які є найбільш суттєвими для невеликих банків.

Варто зазначити, що чимало аспектів ризик-менеджменту є нерегламентованими, адже цей процес є індивідуальним та унікальним для кожного

банку та щодо кожного виду ризику. Насамперед, управління ризиками має на меті створення необхідної культури та інфраструктури бізнесу для:

- виявлення причин і основних факторів виникнення ризиків;
- ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків;
- прийняття рішень на основі проведеної оцінки;
- розробки антиризикових методів впливу;
- зниження ризику до прийнятного рівня;
- організації виконання наміченої програми;
- контролю виконання запланованих дій;
- аналізу та оцінки результатів ризикового рішення.

Незалежно від регламентованості ризик-менеджменту на законодавчому чи на корпоративному рівнях, процес управління ризиками банку повинен мати чітку структуру, оскільки кожен банківський проект вкладення коштів має свої особливості та притаманні йому ризики. Зокрема, у контексті кредитно-інвестиційної діяльності доцільно розробити загальну схему ризик-менеджменту, яку б можна було би застосувати при реалізації будь-яких інвестиційних проектів.

З урахуванням напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері управління ризиками, нами запропоновано загальну схему ризик-менеджменту банківських кредитно-інвестиційних проектів (рис.1).

Одним із визначальних етапів ризик-менеджменту кредитно-інвестиційних проектів є процес планування реагування на ризики, який представляє собою розробку варіантів і дій з розширення можливостей та зниження загроз банківської діяльності. Реакція на ризики повинна бути адекватною ступеню їхньої загрозовості, а методи реагування мають бути економічно ефективними щодо вирішення проблеми, своєчасними і реалістичними у контексті проекту та узгодженими з усіма учасниками. Як правило, банківським менеджерам потрібно робити вибір найбільш ефективного впливу на ризики серед декількох можливих варіантів.

На етапі планування реагування на ризики визначаються найбільш ефективні підходи щодо управління ними. Загальноприйнятим є твердження, що ризики включають в себе загрози. Втім, варто зауважити, що невизначеність щодо майбутнього може містити й сприятливі можливості, здатні вплинути на успіх проекту. За таких умов, слід розрізняти методи реагування на негативні ризики (загрози) та методи реагування на позитивні ризики (можливості).

На рис. 2. приведена схема планування реагування на ризики кредитно-інвестиційного проекту.

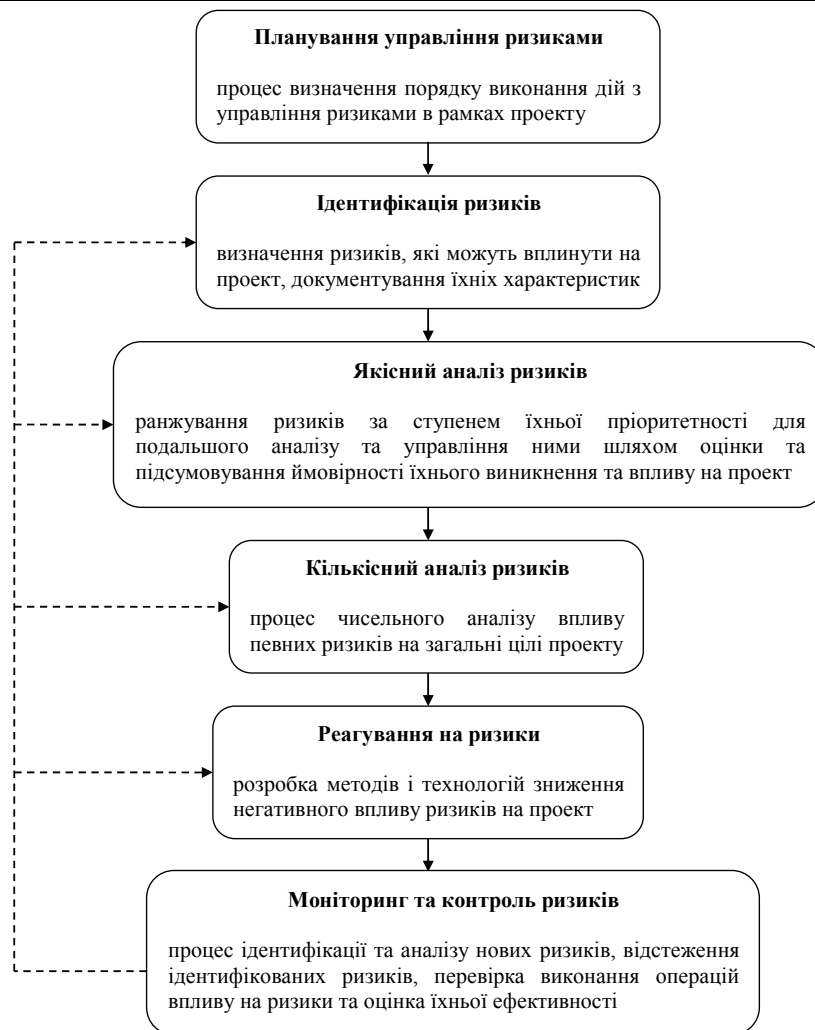

Рис. 1. Загальна схема ризик-менеджменту кредитно-інвестиційних проектів [Джерело:

побудовано автором]

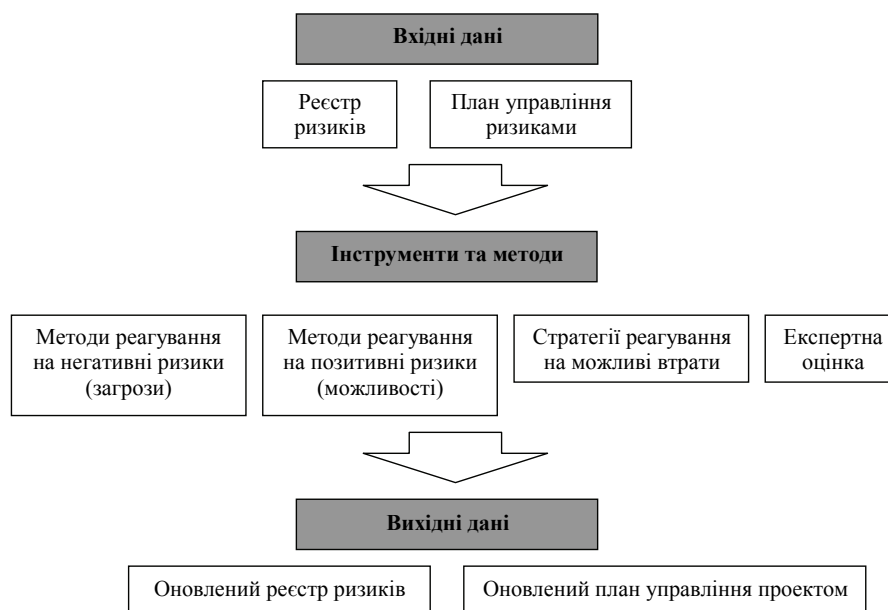

Рис. 2. Процес планування реагування на ризики кредитно-інвестиційного проекту

[Джерело: побудовано автором на основі [1, 302]]

Даний етап є пріоритетним у процесі ризик-менеджменту, адже управління ризиками полягає саме у використанні методів та інструментів впливу на них. Так, для кожного ризику необхідно обрати відповідний метод або комбінацію методів, що є найбільш ефективними. Крім того, необхідно розробити конкретні заходи щодо впровадження обраних методів. Також варто переглянути вторинні ризики, тобто ті, що можуть виникнути внаслідок управління основними.

Існує чотири типові методи впливу на ризики, що здатні негативно позначитися на досягненні цілей банківської кредитно-інвестиційної діяльності, а саме — ухилення, передача, зниження та прийняття.

Ухилення від ризику — це метод впливу на ризики, що дозволяє повністю уникнути можливості їхнього виникнення. Втім, незважаючи на цю очевидну перевагу, даний метод застосовується не надто широко, бо повністю ухилитися від ризику неможливо. Якби заходи щодо попередження ризику не проводилися, завжди залишається бодай мінімальна ймовірність його виникнення.

Серед способів ухилення від ризику при веденні кредитно-інвестиційної діяльності виділяють такі:

- відмову від ненадійних партнерів, тобто прагнення працювати тільки з надійними, перевіреними партнерами;

- відмову від ризикованих проектів, тобто відмову від інноваційних, інвестиційних та інших проектів, реалізація або ефективність яких викликає сумнів.

На наш погляд, такі способи ухилення від ризиків є надто радикальними, адже активна діяльність банків передбачає пошук нових клієнтів та об'єктів вкладення коштів. До того ж, це означає відмову від додаткових доходів, які несе в собі новий інвестиційний проект. За таких умов, ухилення від ризику більше підходить для ризиків, що несуть в собі можливість тільки негативних наслідків. Щодо спекулятивних ризиків, то тут необхідно зважувати не лише можливі несприятливі наслідки, яких вдасться уникнути, ухилившись від ризику, але й ті вигоди, які можна було б отримати, якби ризик залишився.

Застосування методу ухилення від ризику має ще одну особливість. Кожен інвестиційний проект, кожна кредитно-інвестиційна операція здійснюється з метою досягнення стратегічних цілей банку. Ризик-менеджери можуть відмовитися від деяких операцій, щоб ухилитися від пов'язаних із ними ризиків, але все одно їм доведеться шукати інші шляхи досягнення поставлених цілей. Цілком ймовірно, що знайдені варіанти будуть нести в собі нові ризики. У такому випадку треба або переглядати цілі, або змінювати ставлення до ризику, або шукати інші методи впливу, які дозволять відчувати себе впевнено навіть в умовах існування ризику.

У сучасній банківській практиці набув розповсюдження метод впливу на ризики шляхом передачі відповідальності за них (або за їхню частину) на інших осіб. Варто зауважити, що ризик при цьому не усувається. Найпоширенішою формою такого захисту є страхування. Оскільки банки в

основному розпоряджаються чужими коштами, то доцільність цього методу очевидна. Вітчизняним законодавством страхування банківської кредитно-інвестиційної діяльності передбачено у добровільній формі. Серед його видів є такі:

- страхування кредитів (у тому числі, відповідальності позичальника за непогашення кредиту);

- страхування інвестицій;

- страхування фінансових ризиків [6].

Найбільшою перевагою методу передачі відповідальності за ризики є можливість знизити фінансову невизначеність, пов'язану зі збитками від ведення банківської діяльності. Такий підхід допомагає банкові стабілізувати доходи та грошовий потік. Метод передачі ризиків не вимагає від банку пов'язувати свої активи з ліквідними операціями, аби вчасно забезпечити готівкові кошти, необхідні для покриття збитків. Серед недоліків методу передачі ризику варто зазначити те, що його вартість у довгостроковому періоді може перевищувати вартість інших способів управління ризиками через наявність витрат, що сплачуються на користь організації, яка приймає ризик. Інший недолік полягає в тому, що даний метод не заохочує банк, який власне передає ризики, надалі їх контролювати.

Банківська практика ризик-менеджменту використовує також і методи зниження ризику: диверсифікацію, хеджування та лімітування. Зниження ризиків передбачає зменшення ймовірності виникнення ризику або його негативного впливу до прийнятних меж. Вжиті на початковій стадії реалізації проекту дії щодо зменшення ймовірності настання ризику часто виявляються більш ефективними, ніж спроби відшкодування збитків, що здійснюються після виникнення ризику.

Диверсифікація — це процес розподілу інвестованих коштів між різними об'єктами вкладення капіталу з метою зниження ступеня ризику. Загальним правилом інвестора щодо диверсифікації є таке: необхідно прагнути розподілити вкладення між такими видами активів, які показали за минулі роки, по-перше, різну щільність зв'язку (кореляцію) із загальноринковими цінами і, по-друге, протилежну фазу коливання норми прибутку між собою всередині портфеля. Диверсифікація дає змогу уникнути частини ризику при розподілі капіталу між різноманітними видами діяльності. Так, надання кредитів різного обсягу та на різні терміни, а також придбання цінних паперів декількох емітентів збільшує ймовірність одержання банком середнього доходу та знижує рівень ризику. Втім, варто мати на увазі, що при диверсифікації разом зі зниженням ступеня ризику зростає й кількість видів ризику, які необхідно контролювати. Метод диверсифікації носить обмежений характер, адже забезпечує тільки нейтралізацію комплексних, портфельних, несистематичних ризиків. Тому, поряд із цим варто застосовувати й інші методи впливу на ризики банківської діяльності [4, 36].

Крайньою формою диверсифікації є хеджування. Даний метод спрямований на створення захисту від можливих фінансових втрат у майбутньому,

пов'язаних зі зміною ринкової ціни фінансових інструментів. Найбільшими ціновими ризиками у банківській інвестиційній діяльності є ризики зміни відсоткових ставок та обмінних валютних курсів, а також ризик, пов'язаний зі зміною вартості цінних паперів. Інструментами хеджування є фінансові угоди, механізм дії яких дозволяє мінімізувати ризик зміни ціни активу в майбутньому. Для хеджування ризику застосовуються такі інструменти як форвардні контракти, фінансові ф'ючерсні контракти, опціони та своп-контракти [3, 563]. Одним із недоліків хеджування називають суттєві витрати на виплату комісійної винагороди брокерам, премій за опціонами тощо. Крім того, варто зазначити, що нерозвиненість вітчизняного фондового ринку практично унеможливує застосування цього методу впливу на ризики. Головними причинами цього є відсутність необхідної інфраструктури ф'ючерсної торгівлі, кваліфікованих кадрів, здатних організувати біржову діяльність, інфляція та фінансова нестабільність.

До традиційних методів зниження банківських кредитно-інвестиційних ризиків належить лімітування — встановлення граничних значень показників при прийнятті тактичних рішень. Лімітування передбачає обмеження кредитних, інвестиційних або депозитних потоків, спрямованих у зовнішнє, по відношенню до банку, середовище [5, 49]. Цей метод включає в себе встановлення кількісних обмежень щодо обсягів банківських операцій, структури кредитно-інвестиційного портфеля в розрізі контрагентів, концентрації ризику за галузями, напрямками, регіонами. Лімітуються як обсяги та структура активів і пасивів, так і окремі контрагенти банку, а також співробітники, які проводять вказані операції. Лімітування є одним із найпоширеніших внутрішніх механізмів ризик-менеджменту серед вітчизняних комерційних банків, адже воно не вимагає значних витрат для своєї реалізації.

Одним із ефективних підходів впливу на ризики є метод їхнього прийняття. Застосування цього методу обумовлено тим фактом, що рідко коли вдається усунути всі загрози проекту. Даний метод може бути як пасивним, так і активним. Пасивне прийняття не вимагає ніяких дій, окрім документування поточної ситуації, — менеджерам доведеться мати справу з ризиками по мірі їхнього настання. Найбільш поширеним методом активного прийняття ризиків є резервування. Причиною виникнення ризиків є певна невизначеність, присутня, як правило, у всіх інвестиційних проектах. Відомі ризики — це ті ризики, які були визначені та проаналізовані. Стосовно таких ризиків можна спланувати відповідні дії. Але для невідомих ризиків спланувати відповідні дії неможливо. Саме у таких випадках найкращим рішенням є формування резерву на можливі втрати. Цей метод ризик-менеджменту використовується як у вітчизняній, так і у світовій банківській практиці для підтримки належної фінансової стійкості банків. Банки зобов'язані формувати резерви на покриття

непередбачених збитків по всіх статтях активів та позабалансових зобов'язаннях. Резерви, з одного боку, дозволяють швидко відшкодувати понесені збитки, проте, з іншого боку, "заморожують" використання достатньо значної суми фінансових ресурсів, у результаті чого знижується ефективність використання власного капіталу та посилюється залежність від зовнішніх джерел фінансування. У цьому контексті доцільною є оптимізація сум, що резервуються, з позиції їхнього використання для нейтралізації окремих видів ризиків.

У вітчизняній банківській практиці ризики більше асоціюються з виникненням несприятливих подій або негативного впливу на діяльність. Але невизначеність, що супроводжує ризики, може нести в собі й позитивні можливості. У цьому випадку варто вчасно та адекватно відреагувати на такі події. На законодавчому рівні та у банківській практиці немає чітко окреслених прийомів реагування на позитивні впливи ризиків. Проте, фахівці пропонують декілька узагальнених способів, що дозволяють не тільки прийняти позитивні ризики, але й розширити можливості, які вони несуть у собі. До способів реагування на ризики, що мають потенційно позитивний вплив належать такі:

— використання. Даний метод може бути обраний для реагування на ризики з позитивним впливом, якщо є необхідність у гарантованій реалізації сприятливої можливості. Метод використання призначений для усунення невизначеності, пов'язаної з позитивним ризиком, за допомогою заходів, які забезпечують появу такої можливості;

— розподіл. Розподіл позитивного ризику має на увазі передачу частини або всієї можливості третій стороні, що здатна краще за інших скористатися нею в інтересах кредитно-інвестиційного проекту;

— збільшення. Даний метод використовується для підвищення ймовірності виникнення позитивного впливу ризику. Так, ідентифікація та максимізація ключових факторів, що обумовлюють появу даних позитивних впливів, можуть підвищити ймовірність їхнього настання;

— прийняття. Прийняття ризику — це бажання скористатися перевагою можливості у разі її настання без активного втручання у хід подій [1, 302].

Запропонована система проведення ризик-менеджменту у банківській кредитно-інвестиційній діяльності є гнучкою моделлю, яку можна пристосувати до будь-якого проекту інвестування коштів. Однак, однією із найпоширеніших помилок її реалізації є те, що чимало банківських керівників традиційно вважають ризик-менеджмент спеціалізованою та відокремленою діяльністю. На наш погляд, такий підхід є вкрай застарілим, особливо за сучасних умов фінансової нестабільності. У цьому контексті, доцільним видається дати порівняльну характеристику існуючих та необхідних підходів ризик-менеджменту банку з позиції принципів управління ризиками (табл. 1).

Порівняльна характеристика підходів до управління банківськими ризиками [Джерело: [2, 5]]

Ключові принципи ризик-менеджменту	Існуючий підхід	Необхідний підхід
Системність	Фрагментований ризик-менеджмент Суб'єкт управління: окремі структурні підрозділи банку. Об'єкт управління: окремі ризики відповідно до функціональних підрозділів	Інтегрований ризик-менеджмент Суб'єкт управління: керуюча підсистема. Управління ризиками координується вищим керівництвом та здійснюється менеджерами у рамках функціональних обов'язків. Об'єкт управління: система ризиків
Безперервність	Епізодичне управління Управління ризиками здійснюється по мірі необхідності	Безперервне управління Ризик-менеджмент є безперервним і здійснюється на всіх рівнях управління
Комплексність	Обмежений ризик-менеджмент Управління різними видами ризику здійснюється окремо	Розширений ризик-менеджмент Оцінка та управління системою зовнішніх і внутрішніх ризиків з урахуванням взаємозв'язків та залежності між ними
Цілеспрямованість	Нецілеспрямоване управління Управління ризиками здійснюється без встановлення чітко поставлених цілей. Стратегія ризик-менеджменту відсутня	Цілеспрямоване управління Чітке визначення цілей управління ризиками, взаємозалежне із цілями банку. Стратегія управління ризиками є складовою стратегії банку

ВИСНОВКИ

У підсумку зазначимо, що в умовах фінансової нестабільності та кризових явищ у банківській сфері інтеграція ризик-менеджменту в загальну систему управління банком є нагальною потребою. Банківський бізнес — це компроміс між ризиком і доходом, отриманим від банківської діяльності. У цьому контексті, мета банку полягає не в тому, щоби повністю уникнути ризиків, а у тому, щоби вчасно виявити та оцінити ризики і, враховуючи їхній можливий вплив, прийняти адекватні рішення щодо управління ними. Сучасний комерційний банк задля збереження позицій на фінансовому ринку, задля забезпечення фінансової стійкості та стабільності у довгостроковій перспективі повинен мати інтегровану, ефективну систему управління ризиками.

Література

1. A Guide to the Project Management Body of Knowledge / [An American National Standard ANSI/PMI 99-001-2008]. — Project Management Institute, 2008. — 496 p.
2. Barton T. L., Shenkir W.G. Making Enterprise Risk Management Pay Off: How Leading Companies Implement Risk Management / Thomas L. Barton, William G. Shenkir. — Financial Times/Prentice Hall PTR, 2002. — 268 p.
3. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. Учебный курс. 2-е изд., перераб. и доп. / И. Бланк. — К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. — 656 с.
4. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В. Вітлінський. — К.: Деміур, 1996. — 212 с.
5. Довгань Ж. М. Система ризик-менеджменту в комерційному банку / Ж. Довгань // Світ фінансів. — 2005. — Вип. 1. — С. 42-49.
6. Про страхування [Електронний ресурс] / Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.